

– выкарыстаннем у вершах кантэкстуальных антонімаў — «слоў, калі супрацьпастаўленне служыць фактам маўлення, а не мовы, і ў гэтым выпадку не адлюстроўваецца ў адпаведных лексікаграфічных крыніцах (слоўніках антонімаў, тлумачальных слоўніках і інш.), гэтыя словы з’яўляюцца антонімамі толькі ў пэўным кантэксце» [1, с. 125]: *Тут і пакутнік Эль-Грэка, / І Гойі жорсткая мазкі; / Бясмерце ўсіх эпох і рэха / Трагедыі і піроў людскіх* [2, с. 263]. У гэтым вершы супрацьпастаўляюцца такія словы, як *трагедыя і пір*. Людзі ўсяго свету жылі ў розныя часы: і калі ім было нялёгка, і калі ім жылося лепш. Рознае пабачылі яны на свеце — і піры, і людскія трагедыі. Мастакі заўсёды на сваіх палотнах імкнуліся паказаць жыццё чалавека і калі яму добра, і калі яму дрэнна, таму паэт і супрацьпастаўляе гэтыя словы ў гэтым кантэксце.

– выкарыстанне антонімаў ляжыць у аснове розных стылістычных прыёмаў, што сведчыць пра немагчымасць функцыянавання мовы без гэтых моўных адзінак. Стылістычныя функцыі антонімаў не вычэрпваюцца выражэннем кантрасту. Яны дапамагаюць нам паказаць усю паўнату ахопу з’яў.

Такім чынам, супастаўленне слоў у вершы з рознай, часта супрацьлеглай сямантыкай — адна з адметных рыс твораў Пімена Панчанкі. Асобныя строфы, радкі такіх твораў дэкларуюць ісціны неабходныя і вечныя, адсюль і адсутнасць у тэксце суб’екта, які ўтварае дзеянне: ён непатрэбны, сказанае характарызуе кожнага і характэрна кожнаму.

Спіс крыніц

1. Новиков, Л. А. Семантика русского языка / Л. А. Новиков. — М. : Выш. шк., 1977. — 254 с.
2. Панчанка, П. Выбранае: вершы, паэма / прадм. Р. Бардуліна. — Мн. : Маст. літ., 1993. — 542 с.

Материал поступил в редакцию 03.11.2011 г.

І. С. Галуза

Навуковы кіраўнік — А. І. Белая,
кандыдат педагагічных навук, дацэнт
Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт,
г. Баранавічы, Рэспубліка Беларусь

АСАБЛІВАСЦІ АДЛЮСТРАВАННЯ ЧАСУ Ў АПОВЕСЦІ ЯНКІ МАЎРА «ПАЛЕСКІЯ РАБІНЗОНЫ»

У адрозненне ад мастацтваў пластычных, прасторавых, мастацтва слова належыць да групы дынамічных, часавых. У сваім «Лаакаоне» Г. Э. Лесінг адзначаў, што творы літаратуры доўжацца ў часе, іх немагчыма ўспрыняць адразу, патрэбен час, каб прачытаць нават кароткае апавяданне, у адрозненне ад «прасторавых» мастацтваў — жывапісу, скульптуры, архітэктуры, творы якіх могуць быць успрыняты адразу, цалкам. Час у літаратурным творы адлюстроўваецца праз раскрыццё характараў, сітуацый, жыццёвага шляху героя, мовы і інш.

«Адлюстраванне часу — важная ідэйна-мастацкая праблема для пісьменніка і тады, калі час не вылучаны ў творы, і тады, калі аўтар настойліва нагадвае пра час...» [1, с. 35].

У розныя гістарычныя часы і ў залежнасці ад мастацкага стылю пісьменніка гэтая праблема вырашалася па-рознаму. Напрыклад, для старажытнай літаратуры і сярэднявечковай кананічнай, тагачаснага эпоху характэрна слабая канкрэтызацыя часу, своеасаблівая арыентацыя на вечнасць, а ў хрысціянскіх рэгіёнах сярэднявечча ўжо фарміравалася разуменне канкрэтнага гістарычнага часу (храналагічнасць літаратуры); класічная літаратура патрабавала адзінства часу; рамантычнае і рэалістычнае мастацтва, з аднаго боку, імкнулася выявіць падзеі, вобразы і сітуацыі ў якасць вызначаным месцы і канкрэтна-гістарычным часе, а з другога боку, дапускала шырокую свабоду пісьменніка.

У гісторыі беларускай культуры выявіліся ўсе вядомыя еўрапейскаму мастацтву тыпы мастацкага адлюстравання часу. Так, класікі беларускай літаратуры і іх паслядоўнікі ў пачатку ХХ стагоддзя значна паглыбілі мастацкае адлюстраванне беларускай гісторыі і сучаснасці, «развіваючы тэндэнцыі рэалізму і рамантызму, яны пераадолелі разрыў паміж эпічнай і лірычнай канцэпцыямі мастацкага часу, стварылі нацыянальна непаўторны вобраз роднага краю, дзе, як і ў рэальным жыцці, арганічна спалучаны гісторыя і сучаснасць» [2, с. 472].

У прозе 20—30-х гадоў пераважаў хранікальна-біяграфічны тып кампазіцыі, калі ў аснову сюжэта пакладзены ўчынкi і дзеянні галоўнага героя, а час накіраваны адналінейна, з мінулага ў будучыню. У гэты перыяд ствараліся творы з канкрэтна-гістарычнай адрасаванасцю. Усе гэтыя асаблівасці адлюстравання мастацкага часу характэрныя і для аповесці Янкi Маўра «Палескія рабiнзоны».

Створаны ў 1929 годзе сюжэт твора даволі дынамічны. Адпавядаючы асноўным канцэпцыям эстэтыкі сацыялістычнага рэалізму, аповесць адлюстроўвае прыгоды двух падлеткаў, якія праз сваю цікаўнасць і захапленне падарожжамі апынуліся на Палессі ў час разводдзя. Апісанне прыроды ўводзіць чытача не толькі ў сістэму падзей, а і ўдакладняе мастацкі час апаведу: «Надвор’е было ціхае, цёплае. Веснавое сонца грэла ўжо як след. Дрэвы зелянеліся. То была ўжо другая паводка на Палессі ў гэтым годзе... У іншых месцах ужо прыступілі да

ворыва, сяўбы, а ў гэтай нізіне ўсё яшчэ збіралася вада з далёкіх аколцаў, асабліва з поўначы. У такі час і трапілі сюды гэтыя два хлопцы» [3, с. 7].

Падзеі ў творы падаюцца ў асноўным у храналагічнай паслядоўнасці. Той адрэзак часу (месяц), які дзеці правялі на востраве, апісаны даволі падрабязна, яго можна прасачыць дзень за днём, нават па раздзелах, якія ў большасці сваёй апісваюць падзеі аднаго дня. Таму час ад часу такая хранікальна-біяграфічная кампазіцыя нагадвае па сваёй структуры дзённікавыя запісы. Напрыклад, у сёмым раздзеле: «На другі дзень надвор'е выдалася зусім добрае. Вясна шпарка ішла наперад. Раніцою пайшлі падбіраць згубленыя ўчора арэхі...» [3, с. 45]. Заканчваецца раздзел такімі словамі пра герояў: «Як кожны вечар, пасля дзённых турбот гутарка іх перайшла да хатніх спраў...» [3, с. 48].

Што да кампазіцыі, то яе характарызуе своеасаблівы «паралелізм» сюжэта, асабліва выяўны ў раздзеле, дзе апісваюцца непасрэдна не звязаныя дзеянні кантрабандыстаў і хлопцаў, і аўтарскія адступленні для перадачы псіхалагічнага стану герояў, іх знешняга выгляду, думак: «Пачуццё адзіночкі ахапіла хлопцаў. Чаго яны сюды забраліся, далёка ад людзей, ад сваіх блізкіх? Што ім тут рабіць? А калі і як выберуцца — яшчэ невядома. Нездарма з іх смяяліся таварышы, калі пачулі аб іх намеры. Такія думкі ўпарта лезлі ў галаву і Віктару і Мірону, але гонар не дазваляў прызнацца ў гэтым не толькі перад таварышам, але і перад самім сабою...» [3, с. 26]. У такіх моманты пісьменнік нібы замаруджвае бег часу або ўвогуле «выключае» сюжэтны час.

Адлюстраванне гістарычнай рэальнасці ў аповесці патрабуе і рэалістычнай перадачы адзнак часу, у якім жывуць і дзейнічаюць героі, і пісьменнік робіць гэта як непасрэдна, заяўляючы ў зносцы, што «падзеі адбываюцца ў канцы 20-х гадоў» [3, с. 130], так і пры дапамозе ўскосных дэталей. Гэта і ўпамінанне пра вучобу дзяцей у сямігодцы, што характэрна для таго перыяду, і іх актыўны ўдзел у краязнаўчым гуртку (на той час краязнаўчая дзейнасць дасягнула даволі значных маштабаў). Пісьменнік выкарыстоўвае характэрныя для адлюстраванага часу тапонімы і іншыя.

Для аповесці характэрна асэнсаванне героямі часу ў перспектыве, хай сабе і не вельмі значнай аб'ектыўна. Калі яны злавілі цецэрукоў і вырашалі, якое сховішча для іх будаваць, то на прапанову Мірона зрабіць невялікі хлёпчык Віктар адказаў: «Нават і не надта маленькі, бо, можа, і яшчэ завядзецца якая жывёліна, напрыклад, дзікае парася, заяц, медзвездзяна» [3, с. 64].

На прыналежнасць твора да эстэтыкі сацыялістычнага рэалізму ўказваюць паводзіны хлопцаў ў час вяртання кантрабандыстаў на востраў разам з палонным, іх рашэнне не толькі дапамагчы палоннаму, але і ўдзел у арышце злачынцаў, гераічныя паводзіны без кроплі сумнення, адказ на падзак з боку Андрэя Саўчука: «Завошта? — шчыра дзівіўся Віктар. — Хто ж гэтага не зрабіў бы на нашым месцы?!» [3, с. 140].

Такім чынам, на прыкладзе аповесці Янкі Маўра «Палескія рабінзоны» ў той ці іншай ступені можна прасачыць, як літаратура аперыруе вобразах часу біяграфічнага (дзяцінства, юнацтва, сталасць, старасць), гістарычнага (змена эпох і пакаленняў, значныя падзеі ў жыцці грамадства), касмічнага (уяўленні аб вечнасці і сусветнай гісторыі), каляндарнага (змена пор года, святаў і будняў), сутачнага (дзень і ноч, раніца і вечар), а таксама ўяўленнямі аб руху і нерухомасці, аб суаднесенасці мінулага, цяперашняга і будучага. Прычым гэта аперыраванне даволі свабоднае ў сэнсе пераходу з аднаго часу (альбо яго разнавіднасці) у іншы.

Спіс крыніц

1. Тураев, С. В. Справочные материалы: книга для учащихся / С. В. Тураев, Л. И. Тимофеев [и др.] — М. : Просвещение, 1989. — 335 с.
2. Мастацкі час і мастацкая прастора // Энциклопедия літаратуры і мастацтва Беларусі. — Мн. : БСЭ. — 1986. — Т. 3. — С. 678.
3. Маўр, Я. Палескія рабінзоны: аповесць: для сярэд. і ст. шк. узросту / Я. Маўр. — Мн. : Юнацтва, 1993. — 432 с.

Матэрыял паступіў у рэдакцыю 03.11.2011 г.

С. І. Гарбацік

Навуковы кіраўнік — А. І. Белая,
кандыдат педагагічных навук, дацэнт
Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт,
г. Баранавічы, Рэспубліка Беларусь

ВОБРАЗ ВЫГНАННІКА Ў БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЕ

Тэма выгнанніцтва праходзіць праз многія творы беларускай прозы ХХ стагоддзя. Гэта ў першую чаргу абумоўлена асаблівасцямі гістарычнага часу, эпохай «траістай вайны». Першым выпрабаваннем сталі для беларусаў падзеі Першай сусветнай вайны, якая абрынула нашых суайчыннікаў у вялікую бяздомнасць, вымусіла іх з сем'ямі і сціплым набыткам выпраўляцца ў глыб Расіі. Ваенная машына Расійскай імперыі ажыццяўляла на тэрыторыі Беларусі палітыку «выпаленай зямлі» ў самым жахлівым сэнсе гэтага слова. Гарэлі вёскі і мястэчкі, хаты і гумны, палеткі спелага жыта.

У рамане Ц. Гартнага «Сокі цаліны» трагедыя бежанства найбольш ярка перадаецца праз вобраз Сёмкі Хведарава Загона. Калісьці добры гаспадар, старанны і прагны да працы на зямлі, ён робіцца адным са спакутаных